

ЗА “ПАРАЗИТИТЕ” В РЕЧТА НИ

доц. д-р Йовка Тишева

СУ “Св. Климент Охридски”

А - Ами, значи, те, тези думи, всички знаеме, нали, че не трябва да ги казваме, обаче гледай какво става – все се промъкват в речта ни, много са упорити, разбираш ли?

В – Е, нали знаеш – паразити! Но когато човек познава добре книжовната норма и винаги я спазва, не може да допусне появата на “малките ненужни думички” в речта си.

Така би изглеждал един въображаем разговор между филологически подготвения и убеден в силата на книжовната норма говорещ В и доста по-скептично настроения му събеседник А. Филологическите ни познания и занимания вероятно ще ни подтикнат интуитивно да подкрепим привърженика на нормата. Но когато се заслушаме в живата реч около нас, независимо от ситуацията, мястото, времето или темата на общуването, веднага ще установим, че много рядко някой ще започне репликата си без *ами* или *значи*, много малко “ще спестят” призивите за внимание към събеседниците си и няма да включат *гледай сега, чакай, виж какво, нали* като част от езиковата структура на изказването си. И ако след тази констатация продължаваме да настояваме, че само познаването на нормата и спазването ѝ гарантират точна и ефективна употреба на езиковите средства, съвсем логично ще изглежда заключението, че доста голяма част от носителите на българския език говорят неправилно.

Очевидно в представената теза има някакво противоречие. От една страна, говорим за езикова норма като част от знанията за езика и приложение/спазване на нормата като част от езиковата компетентност. Но в същото време не трябва да забравяме, че нормативността, кодифицираността – най-важната отличителна характеристика на книжовния език, се отнася по различен начин към формите на езика. Спазването на нормата е задължително за писмената форма на езика; при устната форма са допустими известни “варианти” в прилагането на нормата. Това се определя от по-различните и по-разнообразни условия, в които се реализира устната реч. Тази форма на езика трябва да разполага с маркери за официално и за неофициално устно общуване; за общуване между говорещи от различни групи; за подготвено или за спонтанно устно изказване. Фонетичните средства (интонация, логическо ударение,

удължаване на звукове, темп на речта) подпомагат ефективността на общуването и компенсират допусканите “отклонения” от лексикалните и граматическите норми. При пряк контакт между говорещите ролята на паралингвистичните средства нараства; жестовете и мимиките могат не само да съпътстват езиковите средства, да ги подпомагат или подчертават – те могат да бъдат ефективно самостоятелно средство в комуникацията и без наличието на паралелна езикова реакция. Затова оценяването на устната форма на езика от позициите на книжовноезикована норма изглежда винаги крайно. Ако очакваме, че с едни и същи критерии ще успеем да опишем и да оценим писменото и устното общуване със средствата на българския език, ще стигнем отново до нелогичната ситуация да поставим знак за равенство между двете форми на езика. А те очевидно са различни и всяка притежава свои специфики. Посочването, коментара и редактирането на грешките (т.е. нарушенията на нормата) е задължително за писменото общуване със средствата на книжовния български език. Оценка на устната реч трябва да се основават на познаването на разговорната норма, а не на механичното привнасяне на книжовната норма и върху тази форма на езика. Спорът за паразитите в речта ни би трябвало да се разглежда като резултат именно от преплитане на критериите за оценка. Трудно е да се посочи кога се ражда идеята за езиковия паразит. Знаем обаче, че тя категорично се вписва в този период от развитието на българското общество, когато борбата за висока езикова култура, за точност и правилност на езика са сред основните задачи на езиковедите. Точността и правилността се определят от норми и правила, които формата на езика или факторите на речевата ситуация не могат да променят или отменят. От тази позиция перспективата пред езика ни би изглеждала само една – да започнем да говорим така, както пишем. Писмената и устната практика днес показва, че въпреки строгостта на нормите това не се е случило. Защото всъщност действат два типа норми, които ръководят точната, правилна и ефективна употреба на езиковите средства за всяка от посочените езикови форми.

Тук е интересно да се посочи и оценката на Л. Андрейчин за това къде трябва да се търсят проблемите на езиковата култура: “В по-широк смисъл на думата борбата за чистота на езика обхваща и борбата срещу употребата на жаргонни и паразитни думи, както и на груби диалектизми в книжовния език. Въпросът за правилността на езика не трябва да се смесва с въпроса за чистотата.” (Андрейчин 1986:143) Авторът категорично уточнява, че твърденията се отнасят до чистотата и правилността на книжовния език. В други форми и сфери на езикова комуникация жаргоните, паразитите и диалектизмите очевидно намират своята естествена среда.

Чувствителността на българите към въпросите на родния език е показвана многократно. Проекции на въображаемия филологически диалог за паразитите могат да се открият на различни места, при това не само на страниците на печатни специализирани или по-популярни издания, където се публикуват езикови бележки или съвети. Почти във всеки форум на големите български сайтове проблемите на езика и състоянието на лексиката са сред любимите теми за размисли и коментари.

ТемаОтг: Четвъртата власт

За съжаление си прав! Нека (ако е възможно), се позамислят представителите на т.нар.

"четвърта власт". Кой формира т.нар. "простаци". Аз ли? Или чичото от павилиона за кафе?

Защо в булевардните парцали, които тук се наричат всекидневници, е пълно с жаргони и *паразитни думи*, често дори и с правописни ГРЕШКИ? (Forum.abv.bg)

Трябва да се съгласим с автора на този коментар – писмената реч, при това в медиите, наистина не е нормалната среда за подобни изрази. Употребата им в медийни текстове би могла да се мотивира единствено от желанието за “имитиране” на разговорност и спонтанност в речта на някой от медийните герои.

В други коментари не се уточнява с коя форма на езика се свързва изразеното мнение.

Именно поради това ти изказване попитах за богатството на речника. *Паразитни думи* според мен могат да използват и хора с много богат речник. Използването на паразитни думи би трябвало да се дължи преди всичко на психологически причини, а не на интелектуални... ама кой ли го интересува всъщност, че да философствам? (forum.all.bg – към Slovoto)

Kaladan. El Manifesto

Спя по 4 часа на денонощие. Предимно в часовете между 2-6. Страдам от онзи особен вид инсомния, която не ти позволява да заспиш, независимо, че ти се спи много... Говоря на IRC диалект, който съм прихванал с течение на времето. В речника ми се забелязват редица *паразитни думи*, които ги употребявам дори и F2F... (bpm.cult.bg)

Не липсват и списъци на тези нежелани и ненужни думи, дори зафиксирани и в документи.

А иначе властта все пак взима мерки - забраняват на полицаите да ругаят, уведомява ни "Новинар". Става дума за новия наръчник на МВР, 15 000 бройки от който, е заявил министър

Петканов, ще се раздадат по цялата страна. В него пише, че полицаят е длъжен: да избягва диалектен изговор на думи, да се обръща към гражданите на Вие, да не говори нито много бързо, нито много бавно. И най-важното - да се старее да избягва *паразитни думи* като "а? а, тъ, нали, значи, разбираш ли....". (netinfo.bg)

В Slovoto откриваме разсъжденията на Светлана Рашева за езиковата култура и най-важните ѝ прояви (съвсем в духа на Андрейчин): правилност, чистота, богатство и уместност на речта.

Точност на речта. Ще рече - да сме наясно какво означава всяка дума, която изричаме (като особено внимаваме да не се изложим с някоя чуждица); да не „задръстваме“ речта си с *паразитни изрази* (амииии, нали тъй, така да се каже и прочие); да избягваме тавтологията (повторението), както например в изразите реалната действителност, предложената оферта и др.

Очевидно носителите на българския език имат съзнанието за разликите, които се задават от различните стилове и форми на езика. Щом разглежданите проблемни думи и изрази не са част от точния, чист и правилен български език, за това също би трябвало да има норма или правило. В речниците и граматиките, т.е там, където се фиксира нормата и се представя на тези, които трябва да я прилагат, такива коментари липсват, дори и когато се разглежда разговорната лексика. Като нейни отлики се извеждат емоционалността, и то в полето на грубостта: “Разговорната лексика е характерна за всекидневното неофициално общуване и предимно за устната реч... Основна част от нея са думите с по-силна емоционална и оценъчна окраска, която повече или по-малко е стилистично снижена, но без да е груба, например *зарязвам, докарвам се, зубря, цапардосвам, глезотия, язък* и др. Освен думите, които не нарушават естетиката на речта, в състава на разговорната лексика има и думи с ярко изразен оттенък на грубост и вулгарност: *дрънкам, плямпам, меля, будала*.” (Грамматика 1998: 203). Подобни оценки на разговорното в лексиката изглеждат твърде крайни. Общуването със средствата на разговорната реч ще бъде ефективно и без използването на думи като тези от цитираните примери. По-важно в случая е това, че граматиките не ни задължават, но и не забраняват употребата на т.н. паразитни думи. Защото тяхната употреба не се регулира от правилата на граматиката, а от тези на успешната езикова комуникация за постигане на определени комуникативни цели, т.е. от прагматиката.

Привържениците на идеята за “паразитните думи” при разглеждането на изрази от типа на *ами, абе, значи, виж, чакай* и под. в началото на изказването все пак са успели да посочат точно една от най-важните им черти – те не са част от изказването, а страничен елемент. За анализите, предлагани тук, този извод може да бъде полезен след уточнението, че тези изрази не са част от **пропозиционалното съдържание** на изказването. Те не участват в предаването на основната информация, в изграждането на картината на света, към която говорещият насочва вниманието на слушателя. Съдържанието на изказването обаче включва и друг компонент освен пропозиционалния, който е свързан с маркирането на типа изказване, на наклонението, източника на информацията, предаването на коментар към основното съобщение, връзките между изказванията в дискурса и т.н. Този втори компонент на изказването се анализира обикновено с помощта на термина **прагматични маркери**. (за повече информация по въпроса вж. например Блейкмор 1987; Фишер 1998; Фрейзър 1996; Шифрин 1987; Якобс 1990)

Основните характеристики на прагматичните маркери могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Прагматичните маркери не са част от съдържание на изречението, затова отстраняването им не води до промени в смисъла и не нарушава информативността на съобщението. Мотивация за включването им в конкретното изказване трябва да се търси във факта, че те все пак носят някакво значение. То показват как езиковата структура, в която те се включват, се вписва в речевата ситуация и маркират информация за определени фактори от нея. Ето защо тяхното значение може да се определи като процедурно значение, свързано с кодирането и декодирането на предаваната информация от говорещия на слушателя.
- Прагматичните маркери имат свои словоредни особености. Почти всички се появяват в началото на изречението. Ако прагматичните маркери се явяват в средата или в края на изречението, те са отделени с пауза и специална интонация, за да се различават от омонимичните фрази, които са част от изречението. На този факт ще бъде отделено по-голямо внимание при конкретните анализи на подобни изрази.
- По произход прагматичните маркери не са отделна част на речта, а са се развили от други самостоятелни или служебни части на речта – глаголи, имена, наречия, идиоми, съюзи, частици (По въпроса за произхода на прагматичните маркери в български вж. Тишева, Хауге 2002).

Като потвърждение на направената интерпретация на “паразитните” изрази малко по-подробно ще бъде разгледан един от рядко споменаваните примери – изразът *разбираш ли*, употребен в края на изказването и отделен с пауза и интонационно от останалите фрази. Анализите се базират на корпус, който съдържа примери както от писмени, така и от устни текстове. Примерите от българската разговорна реч са ексцерпирани от Базата данни за българската разговорна реч на Факултета по славянски филологии, достъпна на адрес www.bgspeech.net.

Фразата, която е обект на анализ, включва форма на глагола *разбирам*, която винаги е във второ лице, сегашно време, изявително наклонение, и въпросителната частица *ли*. В изследвания корпус примерите са с глаголна форма в единствено число, но е възможно да се употреби и множествено. За реализиране на прагматичните функции на фразата е от значение формата за лице – второ лице, с което се постига директен контакт със слушателя. Търсенето на контакт със събеседника е една от причините за употребата на *разбираш ли* в следващите примери.

(1)

С: // Ако е три точка четири ше е малък мегабайта //

В: // Да нали //

С: // Малък ше е //

В: // И примерно няма да става за: чертаене //

С: // Не бе ше става просто малка информация ш се побира *разби:ш ли* ?

В: // О –о не искам такоа / ето виждаш ли: //

С: // Чакай малко / добре чакай малко кажи ми другите //

Ц: // Кво ми се караш на мене //

С: // В. чакай малко ... (Н)

В: // Не не мисълта ми е че той *нали в смисъл такъв* те работ’ат в компютърна зала която регулира: тва е транспортна полиция //

С: // Да бе *разбирам* но той вече той не е нов / той не нов / *разбираш ли* / той не нов в смисъл на компютъра сто процента нищо няма да му има / добър шъ е идеален шъ е //

В пример (1) глаголт *разбирам* е употребен три пъти: в началото на последната реплика – с прякото си значение на потвърждение, съгласие, а в другите два случая – в края на изречението и в комбинация с *ли*. От развитието на разговора личи, че с въпросителната фраза говорещият не очаква да получи отговор от слушателя. Очевидно включването на *разбираш ли* в края на изреченията не е мотивирано от желанието на

говорещия да запълни празноти в информацията си, както би било при въпросителните изказвания по принцип.

Подобна е и стратегията на говорещия А в пример (2) за включването на *разбираш ли* в края на изказването. След тази реплика диалогът продължава с ново твърдение (мнение) на говорещия Н, свързано с основната тема на разговора:

(2)

А: *виж кво* // може пък д се пробваш / като афиширъш / чи продаваш със десет минути / (ФС) с десет процента / примерно / по-евтино билета

Н: ъ-ъм

А: второ (обръща се към Р) // той има праву на двајсе // ти ще вземаш само десет / но пък по тоя начин...можи хоръта да тъ търсят // *разбираш ли?*

Н: мъ затва тряъ да /да търсъь два пъти поече хоръ // те пу [принцип] хорътъ // куиту искът дъ гледът / не ги интересува толкоъ / дъли шъ й с десет или двајсе прущентъ// аз пуне така си мисльъ

А: [да]

В единични случаи репликата на другия участник в комуникацията, която е след изказването с финално *разбираш ли*, е оформена като отговор на общ въпрос:

(3)

Б: той много искаше да отиде обаче пък май изпратиха един друг /напираше много да отиде и отиде / са после не знам къде искаше да ходи //

А: да //

Б: не си спомням //

А: то не може да продават за софия: / не то явно за секи град си: получават разни оферти / *разбираш ли* //

Б: *еми* да //

А: е са ше видиме може утре // там тоест тая вечер тряло / нещо ново да излиза пък ше видиме кво ше прайме //

Утвърдителното изречение на говорещия Б след *разбираш ли* вероятно е израз на съгласие с твърдението, изказано в цялата предходна реплика на А, а не потвърждение на факта, че Б разбира казаното от А, както би изглеждал директен отговор на общ въпрос, съдържащ същия глагол.

Пример (4) и (5) показват, че *разбираш ли* може да маркира край на изречение/изказване, без да е задължително това да е края на репликата на съответния говорещ:

(4)

Б: (Н) и аз почвам да се съмнявам / днеска наш кво зацепих ? //

И: кво ? //

Б: че може: // мно: пъти го е бџикала / с това цецко: обичам те кога се бех напила в надежда / хоме си по улицата и той цецко русия / *нали* живее там някъде /

И: аха //

Б: цецко: / обичам те / цецко: обичам те / тя ме бџика с това / и пред илиян *разбираш ли* / и вечертъ *нали* с пуфи си говорехме за цецко / +

И: *между другото* него пуфи ли му викат ? //

Б: да //

(5)

М: и той / кой ти се обажда са / ти ли му клипна викам не не съм му клипнала не шото аз говора със стефан и той кво ше прайш събота искаш ли да се видиме това онова: +

Б: в събота ! //

М: (Н) и васил / (Н) \мое се видите вече си свободна / ма: аз говора по телефона *разбираш ли* и той се ядоса мно: яко / ама: той не разбра че е стефан / разбра че е светла *разбираш ли* шот пише на телефона / ма ако беше разбрал че е стефан щеше: умре от яд +

Б: (Ф - а - ъ) //а ти са кво мислиш да прайш ? //

И в двата диалога *разбираш ли* се появява между изказванията на говорещия, които са част от по-дълъг разказ. Фразата не приключва темата, нито изказването на този участник в диалога. С нея говорещия най-общо иска да провери състоянието на “канала за връзка” между участниците в комуникацията, както и вниманието и нагласата на събеседника във връзка с темата на разговора. В такива примери употребата на *разбираш ли* показва голямо сходство с включването на въпросителната частица *нали* в средата на репликата (за употребата на *нали* като прагматичен маркер вж. Тишева 2002).

Такава конкуренция между *разбираш ли* и *нали* е показана в пример (6):

(6)

В: а то кво е било това ? //

А: (Ф - м:) черно парти по принцип имаше тогава / ма ние си бяхме на / (ФС) две три рожденички беше / аз мно: (Н) викаше че ше има яко жени и таква пиене глупости / веднага *бе* / тръгваме и аз със нея само двамата *нали* / тоа другия приятел се отказа / отидохме там ма аз никой не познавам / *разбираш ли* свих се един такъв / шушумига

някъв седнал съм по едно време деси вика идвай със мене / къде *бе* / *абе* идвай с мене
влезнахме в (Н) и аз такъв седях и се сдухах в единия ъгъл и съм се скрил и седим и ги
слушам кво си говорят **нали** некакви абсолютни мизерии //

Б: [како знаеш ли] кво / ше си пра: кичури //

Сравнително рядко разглежданата фраза може да се разшири с други елементи.
В пример (7) след *разбираш ли* говорещият употребява кратка форма на лично
местоимение и въпросително наречие за начин. Трябва да се отбележи, че тези
«разширени» фрази са в края на репликата на говорещия и след тях следва реплика на
другия участник в диалога.

(7)

А: Ама / тя сигурно много ѝ харесва тука?

В: Е / разбира съ // но: сега: горе-долу ъ: / фактически сега те неска са посрешнали а:
чичо ѝ той съ връща от Америка / със цялото си семейству / и шъ преподава в един
московски университет.

А: Тъй ли?

В: Да: и сега става малко по-дибелъ работата щото чичото има думата и неговата :
думата на баща ѝ става на две ама на чичуту не става // **разбираш ли** мъ?

А: Е как тъй?

В: Ами така е! // те винаги във / той *нали* бил професор и тъй нататък / в Германия и в
Англия / в Америка и: ъ // и бабата и тя / го смята него за главния / пък ъ: // в смисъл
най-умния пък Костя е на втори план - баща ѝ / и сега: тя каза чичо каза еди какво си / и
ни знам какво шъ правъ трябва се съглася / **разбираш ли** как //

А: Добре / те нали ни живеят на едно и също място?

В: Не / те шъ живеят при сватята

Прегледът на примерите от разговорната реч показва, че наред с познатите и
сравнително по-добре изследвани думи, които се причисляват към прагматични
маркери – *ами*, *абе* (*бе*), *значи*, *нали*, повелителните форми на някои глаголи
говорещите използват и изрази с фиксирана структура на определени места в хода на
речевия акт. Изразът *разбираш ли* се свързва по произход с личен глагол, като в
разглежданите примери той има ограничена морфологична парадигма по време, лице,
наклонение. Фразата се характеризира със специфична интонация и така се
разграничава от употребата на личния глагол *разбирам* в прякото му значение.
Словоредът на фразата в изречението е сравнително фиксиран – говорещият
предпочита да приключва (някои от) изказванията си при по-дълъг разказ по

определена тема или цялата реплика, след което следва реплика на друг участник в комуникацията. Посочените характеристики на израза *разбираш ли* напълно съвпадат с основните признаци на прагматичните маркери. Потвърждение на това твърдение е и фактът, че изразът се включва в изказването, за да изрази определени очаквания на говорещия за поведението на слушателя или за да подчертае важността на казаното. Изразът *разбираш ли* притежава свое собствено значение, което се наслажда над основното съдържание на изказването, като го модифицира на прагматично, а не на семантично или граматическо равнище. Говорещите не възприемат израза като неточен, ненужен, чужд на стила на непосредственото устно общуване. Употребата на *разбираш ли* е част от убеждаващото говорене и се свързва с езиковите средства за индиректно въздействие върху поведението на слушателя.

Ако след направения обзор на употребите на *разбираш ли* се върнем към началното твърдение, че такива изрази са шаблон, че загрозяват езика и с нищо не допринасят за по-ясно изразяване на мисълта, дискусиата би могла да приключи с мнението на Й. Пенчев: “Очевидно е обаче, че думи и съчетания като *значи, както виждате, знаете*, могат да бъдат употребени и не шаблонно, а на място и следователно да бъдат необходими за изразяване на едни или други отношения” (Пенчев 1966: 13). Това, което от позициите на книжовната норма изглежда ненужно и излишно, е необходимо за постигане на комуникативните цели на говорещия и мотивирано от прагматичните особености на българското изречение.

Библиография

- Андрейчин 1986: Л. Андрейчин. *Из историята на нашето езиково строителство*. София, 1986
- Блейкмор 1987: D. Blakemore. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford, 1987
- Грамматика 1998: Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София, 1998.
- Пенчев 1966: Й. Пенчев. *Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език*. София, 1966
- Тишева 2002: Й. Тишева. За динамиката в системата на прагматичните частици в българския език. *Litora Psycholinguistica*. София, 2002, 213- 219
- Тишева, Хауге 2002: Й. Тишева, Х. Хауге. Заемане на прагматични частици. *Билингвизъм и диглосия. Проблеми на социолингвистиката*. Т. 7. София. 2002
- Фишер 1998: К. Fisher. Validating semantic analyses of discourse particles. *Journal of Pragmatics* 29 (1998), 111-27
- Фрейзър 1996: В. Fraser. Pragmatic markers. *Pragmatics*. 1996, vol. 6, No2, 167- 190.
- Шифрин 1987: D. Schiffrin. *Discourse Markers*. *Studies in International Sociolinguistics* 5. Cambridge: Cambridge University Press. 1987

Якобс 1990 – J. Jacobs. Abtonungsmittel als Illokutionsmodifikatoren. in W.Abraham (ed.)
Discourse Particles, Amsterdam, 1990